

Інтелектуальні витoki сильвічного історіописання в Гетьманщині XVIII ст.

Про козацьке історіописання як одне з джерел сильвічної традиції в українському соціумі XVIII ст., причини домінування рукописної книги у середовищі тогочасної інтелектуальної еліти.

Ключові слова: ранньомодерне суспільство, Генеральна військова канцелярія, рукописна книга, *silva rerum*.

Важко не погодитися з думкою Платона про те, що саме розповіді про минуле формують світогляд представників окремих спільнот [8, с. 90–94]. У відповідності до засвоєних цінностей та чи інша група населення репрезентує себе й визначає своє місце в суспільній ієрархії. Таким чином, інтерпретована у різні способи інформація про минуле визначає поведінку людей, тобто, дозволяє керувати ними.

Існує два основних способи передачі інформації: усний та письмовий. Олена Апанович проаналізувала рівень освіти населення Українських земель XVIII ст. Вона зауважила, що поруч із тими, чия грамотність обмежувалася просто вмінням писати, були й високоосвічені особистості [1, с. 28]. Вони цікавилися історичним знанням, формували приватні бібліотеки й, зокрема, репрезентували рукописну традицію *silva rerum* (від лат. «ліс речей») в Гетьманщині.

Silva rerum – це своєрідні рукописні бібліотеки, які поєднували різні за характером тексти. Такі збірки були розповсюджені на більшості території середньовічної та ранньомодерної Європи, де рукописна книга співіснувала з друкованою, передусім через традицію сімейних рукописних книг (укладалися протягом кількох століть представниками декількох поколінь). Дослідник української традиції сильвічного історіописання Андрій Бовгира зауважив, що особливістю цих рукописних книг «було довільне конструювання тексту, переплетення наративу з поезією, документами тощо [2, с. 9]... До книг-архівів вносилося усе, що могло нести якусь інформацію про історію роду, його місце в суспіль-

ній ієрархії (листування, документи про власність, щоденники, рахунки, історичні хроніки, дотичні до минулого родини)» [2, с. 23]. До рукописної книги могли додавати також документи, гетьманські універсали (які підтверджували давність і легітимність козацького стану) [2, с. 10].

Британська дослідниця Карен Харві (Karen Harvey) у праці «Маленька республіка» наголосила, що писані сімейні історії характерні для тих соціальних груп, яким бракувало традиційних маркерів статусу [10, р. 172–173]. Це, наприклад, було основною мотивацією для впливових родин ренесансної Італії (зокрема, венеціанцям важливо було потрапити до офіційних документів, оскільки це означало їхню причетність до керування республікою). До практики написання сімейних історій вдавалися представники середнього класу у Великобританії XVIII ст., які вели журнали або *account books* (книжки обліку) [10, р. 172].

На території Гетьманщини панування сільвічної традиції обумовив комплекс факторів. По-перше, Петро I заборонив місцевим друкарням випускати тексти світського змісту. По-друге, самими друкарнями володіла православна Церква, а погляди кліру й козацької старшини на історичне минуле не були тотожними. Михайло Грушевський процитував нарікання писаря Лубенського полку Стефана Савицького про те, що не написана ще історія Гетьманщини, а «духовні особи, серед яких були ... здатні до написання такої праці [3, с. 148]» не переймаються цим питанням.

У той же час в середовищі козацької старшини (світської еліти Гетьманщини) існував попит на історичні хроніки. Основним завданням цих творів було обґрунтування права представників козацько-старшинських родин на привілейоване становище в суспільстві.

Створювалися козацькі літописи в середовищі канцеляристів. Варто зазначити, що між писарем та канцеляристом існувала чітка межа. Писар – це людина, яка знаходилася на одному з найвищих ступенів в ієрархії козацько-старшинської держави. Вони, як правило, були великими землевласниками [1, с. 30–31], тобто володіли головним ресурсом аграрної економіки.

Соціальне й майнове становище канцеляристів було іншим. Вони безпосередньо обслуговували канцелярії Гетьманської держави: вели листування, реєстрували і копіювали документи,

займалися організацією діловодства. Це були представники світської інтелектуальної еліти [1, с. 30–31].

Високою кваліфікацією володіли старші військові канцеляристи Генеральної військової канцелярії. У штаті їх було двоє (один з них Самійло Величко протягом 1705–1708 рр.). Старші канцеляристи безпосередньо керували усім персоналом канцелярії (близько 100 осіб). Загальне керівництво здійснював реєнт (принаймні, до 1728 р.) – знавець правових норм та методик діловодства [1, с. 31].

Персонал канцелярії також мав свою градацію: підписки, реєстратори, копіїсти, протоколісти, драгомани (перекладачі). Поза штатом знаходилася група осіб без посад і без оплати, які перебували при канцелярії задля навчання діловодству й удосконалення навичок письма [1, с. 30–31].

Частина службовців Генеральної військової канцелярії мала доступ до державних документів. Оскільки традицією передбачалося доповнення рукописних книг офіційними паперами, гетьманськими універсалами, то саме хроніки, укладені канцеляристами, на зразок Самійла Величка, слугували одним із основних джерел сільвічного історіописання.

Традиція укладання рукописних збірників згасла до початку ХІХ ст. Тобто тоді, коли остаточно зникли військові канцеляристи, а козацько-старшинські роди переважно завершили процес інкорпорації до складу російського дворянства.

У цьому плані символом завершення сільвічної традиції стали збірники Василя Яковича Ломиковського. Він був нащадком двох впливових родин Гетьманщини: Апостолів та Ломиковських. Прапрадід Василя Яковича по чоловічій лінії – генеральний обозний Іван Ломиковський належав до прибічників Мазепи, пішов за ним у вигнання й помер 1714 р. на чужині [3, с. 266]. Після Полтавської битви разом із батьком Гетьманщину залишили Володимир, Ілля та Михайло Ломиковські. Двоє останніх наважилися повернутися додому з еміграції й потрапили у заслання [3, с. 266].

Однак ще один син вигнанця, Іван, щасливо уникнув лихої долі. Він мав впливового тестя, а саме Данила Апостола [6, с. 8]. У 1708 р. останній також пішов за Мазепою, але скористався можливістю залишити шведський табір і перейшов на бік Петра І, який виявив до нього «надзвичайну милість» [4, с. 615]. Ймо-

вірно, саме Апостол у подальшому й врятував зятя від заслання. Правнуком Івана Івановича Ломиковського та Тетяни Данилівни Апостол був Василь Якович Ломиковський [7, с. 189, 192, 194].

Останній, вочевидь, переймався проблемою підтвердження легітимності статусу нащадків козацько-старшинського роду, інкорпорованих у російське дворянське середовище [2, с. 63–66]. Активне використання хроніки Величка Василем Ломиковським припустив Андрій Бовгиря (листи Сигізмунда III, Османа II, епізод поділу здобичі після битви під Цецорою) [2, с. 54–55].

Автори козацьких літописів (хронік) прагнули подати історію України з погляду українського козацтва. Вони не намагалися виправдати втручання московського царя в українські справи його династичними правами [4, с. 194–195], а стверджували, що Україна має особливі права і вольності. Козацькі хроніки й сильвічне історіюписання мали величезний вплив на розвиток української історіографії.

Джерела та література

1. **Апанович Е. М.** Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники / Елена Михайловна Апанович. – К.: Наукова думка, 1983. – 222 с.
2. **Бовгиря А.** Козацьке історіюписання в рукописній традиції XVIII ст. / Андрій Бовгиря; Ін-т історії України НАН України. – К., 2010. – 303 с.
3. **Горобець В. М.** Ломиковський Іван Васильович / В. М. Горобець // Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла – Мі. – К.: Наукова думка, 2009. – 784 с.
4. **Когут З.** Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830 / Зенон Когут. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
5. **Костомаров Н.** Исторические монографии и исследования / Николай Костомаров. – Т. 16: Мазепа и мазепинцы. – Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1885. – 752 с.
6. **Модзалевский В. Л.** Малороссийский родословник / Модзалевский Вадим Львович. – Т. I. – К.: Типография Т-ва Г. Л. Фронцкевича и Ко, 1908. – 519 с.
7. **Модзалевский В. Л.** Малороссийский родословник / Модзалевский Вадим Львович. – Т. III. – К.: Типо-Литограф. «С. В. Кульженко», 1912. – 824 с.
8. **Платон.** Государство / Платон / [пер. с древнегреч. А. Н. Егунова; вступ ст. Е. Н. Трубецкого; коммент. В. Ф. Асмуса; примеч. А. А. Тахо-Годи]. – М.: Академический проект, 2015. – 398 с.

9. **Сас П. М.** Величко Самійло (Самоїл) Васильович та його літопис / П. М. Сас // Енциклопедія історії України: В 5 т. / [редкол.: В. А. Смолій та ін.]. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.
10. **Harvey K.** The little Republic. Masculinity and Domestic Authority in Eighteenth-Century Britain / Karen Harvey. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 218 p.

Елена Замура

**Интеллектуальные истоки
сильвического историописания в Гетманщине XVIII в.**

Статья посвящена казацкому историописанию как одному из источников сильвической традиции в украинском социуме XVIII в. Внимание сфокусировано на причинах доминирования рукописной книги среди интеллектуальной светской элиты Гетманщины.

Ключевые слова: раннемодерное общество, Генеральная войсковая канцелярия, рукописная книга, *silva rerum*.

Olena Zamura

**Intellectual Roots of «Silva Rerum» Historiography in the Hetman State of
18th c.**

This article is devoted to the Cossack chronicles as one of the sources of the «silvic» tradition in the Ukrainian society of the 18th century. Attention is focused on the reason for the dominance of the manuscript among the intellectual secular nobles of Cossack State.

Keywords: early modern society, General Military Chancellery, manuscript, «*silva rerum*».

